Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DET REGIONALE FAGLIGE KULTURMILJØRÅD
SØNDERJYLLANDS KULTURMILJØER – NR. 15

JUGENDSTIL I SØNDERJYLLAND

JUGENDSTIL I SØNDERJYLLAND

Jugendstilen omkring 1900 var en flygtig strømning. Det afspejler sig bl.a. i, at den rundt omkring i Europa fik forskellige navne – og i lande som England og Danmark vandt den stort set ikke indpas.

I 1800-tallets arkitektur var der to store frigørelser. Den første, o. 1840-50, var befrielsen fra klassicismens strenge græske og romerske dagsorden. I de europæiske lande begyndte man at diskutere, hvad der var den rette nationale stil – f.eks. gotik eller renæssance i Tyskland eller Christian IV-stilen i Danmark. Men med konkurrencen mellem de store europæiske nationer om at være

Hjørnet af Løngang og Brandtsgade, Sønderborg, opført 1907. Foto: Peter Dragsbo.

civilisationens højdepunkt blev målet imidlertid, med kunsthistorien som vejleder, at forme nationens ansigt, de offentlige bygninger, i størst mulig overensstemmelse med de store stilarter: den græske eller romerske, den italienske renæssance eller franske gotik. Denne brug af historiens mange stilarter, gengivet i fortidens ånd, kaldes for *historicismen*.

Allerede fra 1880'erne var der imidlertid en ny frigørelse på vej. Det var en reformbevægelse, der både betød et opgør med industrialiseringens sociale og æstetiske bagsider og med den internationale historicisme. Det startede i England, hvor industrialiseringen havde været tidligst – og værst. Her lancerede William Morris og John Ruskin drømmen om et opgør med masseproduktionen og en tilbagevenden til middelalderen, hvor kunst og håndværk var ét – afspejlet i det, der blev bevægelsens navn: *Arts and Crafts*. Andre inspirationer til frigørelsen fra den historiske korrekthed var opdagelsen af den japanske kunst med dens anderledes normer for billeddannelse (bl.a. lanceret af kunsthandleren Samuel Bing i Paris) og den nye ingeniørkunst (f.eks. Eiffeltårnet, rejst på Verdensudstillingen i Paris 1889).

Gennembruddet for den ny stil kom i 1890'erne. Et af arnestederne var Samuel Bings nye kunstsalon i Paris, *Art Nouveau*, der åbnede i 1895 og gav navn til stilen i Frankrig – og i dag i det meste af Verden. Et andet arnested var Belgien med arkitek-

terne Victor Horta og Henry van der Velde. I Spanien startede Antonio Gaudí sin specielle udgave af den nye stil, der hed kom til at hedde *Modernismo*, og også Charles Rennie Mackintosh i Glasgow kom til at spille en vigtig rolle. I de tysktalende lande brød kunstnere mange steder ud af de gamle kunstforeninger og dannede *Sezessioner* (udbrud), bl.a. den berømte Wiener-Sezession 1897. Det nye budskab om en fri kunst blev formidlet af nye kunsttidskrifter; i England *The Studio* (1896 ff.), i Tyskland *Pan* (1895) og *Jugend* (1896), der lagde navn til bevægelsen, og i Wien *Ver Sacrum* (1898).

Den nye stil var først og fremmest en dekorativ stil. I alt fra typografi og plakater til brugsgenstande, møbler og huse frigjorde man sig fra de historiske forbilleder og søgte inspiration fra naturen. Her tegnede sig i hvert fald to retninger: Den ene, som kom til at dominere Central- og Østeuropa var præget af kurvede og slyngede linjer med brug af motiver fra vilde planter og blomster. Mens Glasgow-skolen og Wiener-Sezessionen også i høj grad brugte geometriske motiver i fri opsætning.

Men ud over det dekorative apparat skete der også i årene omkring 1900 en frigørelse af selve bygningskroppen. I stedet for facade og bagside opererede man nu med alle fire sider, med gavle, kviste, karnapper og tårne. Som arkitekten Ulrik Plesner sagde det i Danmark: "Mine Herrer, tænkt på *Klumpen*", dvs. husets form

Jugendstildetaljer, Kongevej 4-6, Sønderborg, opført af H. Naeve 1904. Foto: Peter Dragsbo.

Jugendhuse, Kastanie Allé, Sønderborg. Forrest det tidligere teater, "Kaiserhalle". Foto: Peter Dragsbo.

som helhed. Denne frie form gik sin sejrsgang over Verden, ikke mindst i det borgerlige villabyggeri.

Jugendstilen i Tyskland og Danmark

Tyskland var i 1890'erne inde i en rivende økonomisk og industriel udvikling og havde – i modsætning til England – endnu intet problem med det moderne. Den nye stil, jugendstilen, brød derfor hurtigt igennem på mange fronter. Et centrum blev München med Münchener-Sezessionen 1897 og de samtidigt grundlagte *Werkstätten für Kunst und Handwerk* i München med pionerer som Otto Eckmann, Bernhard Pankok og Peter Behrens. Et andet centrum blev Darmstadt, hvor storhertugen af Hessen grundlagde en kunstnerkoloni, *Mathildenhöhe*, hvor andre pionerer fik lejligheder til at skabe en række huse som *Gesamtkunstwerke*, bl.a. Joseph Olbrich (der også byggede Sezessionsbygningen i Wien) og flensborgeren Hans Christiansen.

Jugendstilen var også i Tyskland et opgør med de historiske stilarter. Men samtidig med opgøret udvikledes der også rundt om i riget former for regional nationalromantik, i Sydtyskland inspireret af barokken, i Nordtyskland af den hanseatiske gotik. Udviklet i den nye tids frie former blev disse strømninger kernen i tidens *Neustil*, der altså var andet end

Dør, Kastanie Allé 6, Sønderborg, opført ca. 1908. Foto: Peter Dragsbo.

Wienerstil i Christian 2. Gade, Sønderborg, opført af H. Naeve 1907. Foto: Peter Dragsbo.

jugendstil. Men i nationalromantikken lå også gemt en reaktion; ikke mindst med kejser Wilhelm II's personlige indgriben i den offentlige arkitekturpolitik vendte statsarkitekturen tilbage til historiske forbilleder: romansk *Kaiserpfalz*-stil eller *Marienburg*-stil (efter den tyske ordensborg i Østpreussen, som i marinestationerne i Sønderborg 1906-08 og Mürwik ved Flensborg 1908-10).

"Farligere" for jugendstilen i Tyskland var en anden reaktion, der fra England bredte sig over hele Europa i årene efter 1907-08: Reaktionen mod det moderne og internationale til fordel for en søgen bagud, til den førindustrielle arkitektur og den hjemlige, *bodenständige* byggeskik. Dette skete bl.a. i Tyskland gennem en genopdagelse af arkitekturen "um 1800" og 1700-tallets arkitektur i Nordeuropa. I Berlin var det bl.a. arkitekten August Messel, der lancerede et tilbage til barokken. I Slesvig-Holsten kom reaktionen først og fremmest i from af "hjemstavnsstilen" med inspiration fra den gamle vestslesvigske byggeskik. Udgangspunktet var stiftelsen i 1908 af *Baupflege Tondern*, foreningen for "bygningspleje", dvs. både bevaring af gammel byggeskik og arbejde for en ny byggeskik med udgangspunkt i den hjemlige byggetradition. Baupflege Tondern blev en uhyre succes, og hurtigt byggede både lokale og statslige arkitekter i "Møgeltønder-stilen".

I Danmark havde man i årene o. 1900 en helt anden dagsorden.

Her var arkitekturscenen gennem 1890'erne præget af opgøret mellem "europæerne" og "den danske skole". Resultatet blev en stadigt mere dansk nationalromantik, der fra o. 1908 videreudvikledes til en søgen efter rødderne i den anonyme, førindustrielle byggeskik – det, der ledte til grundlæggelsen af *Landsforeningen for Bedre Byggeskik* 1915. Også i Danmark fandt man inspirationen i den gamle vestslesvigske byggeskik, i en grad så slagordet blev "Ned med Italien, leve Møgeltønder". Parallelt hermed gik bestræbelserne inden for boligkultur og kunsthåndværk på at bygge på gammel dansk tradition og førindustriel håndværkskvalitet. Overskriften for denne bestræbelse blev *skønvirke*.

Nogle forveksler af og til skønvirke med jugendstil. Det er helt forkert; Danmark hørte til de lande i Europa, der i modsætning til de centraleuropæiske lande, der dyrkede det nye og moderne, søgte tilbage mod traditionen og det nationale, først og fremmest England og flere af de nye østeuropæiske nationer. I Danmark fik jugendstilen desuden en klang af "tysk". Kun ganske få danske arkitekter arbejdede med den nye stil, især Anton Rosen (Paladshotellet mfl. bygninger i København), og i 1915 kunne arkitekten Carl Brummer konkludere, at vi "herhjemme heldigvis er blevet forskånet for den internationale knokkelstil".

Helgolandsgade 11, Sønderborg, det tidligere Hotel Adalbert. Tegnet af G. Willrath og opført 1908. Foto: Peter Dragsbo.

Blad- og blomsterslyng på Helgolandsgade 37, Sønderborg, opført 1906. Foto: Peter Dragsbo.

Jugendstilen i Sønderjylland

Slesvig-Holsten var i det tyske rige både økonomisk og kunstnerisk en sent udviklet provins. Kun ét sted var man med i første række, nemlig med væveskolen i Skærbæk, der i et samvirke mellem direktøren for kunstindustrimuseet i Hamburg, Justus Brinckmann, og den lokale pastor Johs. Jacobsen skabte de berømte Skærbæktæpper (gobelinvævninger i jugendstil) i et forsøg på at skabe en national tysk vævekunst efter norsk forbillede.

Jugendstilen kom derfor først og fremmest til Nordslesvig som et dekorativt apparat. Muligheden og problemet ved den nye stil var, at den med sin karakteristiske ornamentik egnede sig fortrinligt til masseproduktion. I løbet af få år oversvømmedes Tyskland og dets nabolande med varer i jugendstil: fajence (f.eks. Villeroy & Boch), metalvarer (f.eks. Kaiser-Zinn), glas og keramik, brugsgenstande og maskiner. Også i arkitekturen blev den nye stil i høj grad et spørgsmål om brug dels af motiver fra de kendte jugendbygninger (f.eks. Darmstadt og Wien), dels af færdigproducerede ornamenter i cement eller støbegods.

Facader i den nye stil blev først og fremmest bygget i Flensborg, der o. 1900 var den hurtigst voksende by i Slesvig. Her ses hele gadestrøg med blandinger af jugend og nationalromantik, f.eks. Toosbuystrasse og

Buegade 1, hjørnet af Aabenraavej i Haderslev, opført ca. 1905. Foto: Peter Dragsbo.

Fornem jugendkunst. Smedejernsrækværk, Åstrupvej 31, tegnet af Walther Czygan 1908. Foto: Peter Dragsbo.

Nikolaistrasse. I Nordslesvig er eksemplerne på bygninger helt i jugendstil mere spredte, bl.a. fordi den store byggeperiode i både købstæder og stationsbyer lå omkring 1900, hvor det almindelige byggeri endnu var præget af historicismen, ikke mindst den folkelige "schweizerstil".

Indgang til Naffet 28 i Haderslev. Bygningen er tegnet af N. Jürgensen 1904. Foto: Peter Dragsbo.

Gåskærgade 1 i Haderslev, opført af N. Jürgensen 1904-05. Foto: Peter Dragsbo.

Bygningsdetalje i Hoptrup. Foto: Peter Dragsbo.

Haderslev, Sønderborg og Tønder

I Haderslev er der enkelte gode eksempler på jugendstilen. En flot og næsten intakt bevaret ejendom er købmand Sohls hovedsæde på Naffet 28, opført 1904 af byens store bygmester, N. Jürgensen med rig brug af jugendmotiver, inklusive den karakteristiske vekslen mellem blank mur, puds og glaserede sten. Et mere lystigt jugendhus er hjørneejendommen Gåskærgade 1 fra 1904-05 (også af N. Jürgensen), hvor de pudsede facader er brudt af jugend-motiver, bl.a. spiralborter og bølgelinjer. Men også mange andre steder i byen kan man se jugend-detaljer, bl.a. i indgangspartiet til et tidligere værtshus på hjørnet af Buegade og Aabenraavej, i mange af byens karakteristiske støbejernsaltaner (f.eks. Jomfrustien 9-11) og i enkelte villaer. Et meget fint, kunstnerisk udført smedejernsgelænder i ren jugendstil ses på den fornemme villa, Aastrupvej 31 (opført 1908 af ark. Walter Czygan), der ellers er præget af den kommende hjemstavnsstil.

Den eneste by, der i større omfang har jugendstilfacader, er Sønderborg, hvor der gik et stort byggeri i gang efter placeringen af den tyske højsøflådes marinestation 1906. Et helt stilregister ses i gaden nærmest marinestationen, Helgolandsgade (indtil 1920 Prinz-Adalbert-Strasse), hvor der byggedes både boliger og hotel-

Dør til Storegade 7 i Aabenraa, tegnet af Jep Fink i 1909. Foto: Peter Dragsbo.

ler i tilknytning til marinestationen. Typiske for jugendstilens brug af slyngede naturmotiver er de to første huse i gaden, begge opført 1906 af byggeentreprenør Schmidt. Nr. 33 blev opført som "Hotel Germania" og har derfor på gavlpartiet et helt tysk egetræ i bemalet stuk. En anden karakteristisk jugendejendom i gaden er nr. 11, der blev opført af Sønderborg Bryggeri 1906-07 som "Hotel Adalbert" og som efter 1920 blev hovedkvarter for det tyske mindretal i byen. Også på byens fornemme villavej Kongevej (til 1920 Kaiser-Wilhelm-Allée) ses en række huse og villaer i jugendstil. Øverst i gaden har de fire gavlhuse 4-10 fine jugenddetaljer omkring dørene, mens villaen Kongevej 64 (1905) har solsikkedekorationer for fuld udblæsning. Et hus, der i højere grad er præget af Wienerjugendstilens elegante geometriske dekorationer er Christian 2.'s Gade 3 (opført 1907 af bygmester H. Naeve).

Men også i Sønderborg viste de efterfølgende strømninger sig hurtigt og blandede sig med jugendstilen. I 1908 tegnede marinestationens arkitekt, Eugen Fink, en haveby for marineofficerer på Jomfrustien, der i højere grad var præget af inspirationen fra de engelske havebyer, og i de fine villaer, Kongevej 34 og 63 (1909) kombinerede Eugen Fink wieneragtige jugend-detaljer med et barokt helhedspræg. Samtidigt byggede arkitekt Johann Theede i Kiel flere bygværker i byen, dels den imposante "Sonderburger Bank", Perlegade 26, i nationalromantisk granitstil, men med fine jugenddetaljer, dels en ræk-

Sen, men festlig jugendstil på Bov Skole, opført 1909. Foto: Peter Dragsbo.

Nystilens frie former. Vestergade 26 i Tønder, opført ca. 1910. Foto: Peter Dragsbo.

ke villaer, der kombinerede jugend og "schwarzwaldstil".

Også i Tønder er det smukkeste eksempel på tidens frie stil mere nybarok end jugendstil, nemlig det tidligere bibliotek, Storegade 23, opført 1904 som bank (senere i mange år bibliotek). Typisk for nybarokken er det knækkede tag og brugen af rødt murværk og granit, men gavldekorationen med den symbolske bikube er et smukt eksempel på tidens frie murdekoration. Også andre bygninger på hovedgaden i Tønder som Vestergade 26 er præget af "nystilens" frie former, men der er ikke meget ægte jugend i byen. Det samme gælder Aabenraa, hvor der kun er jugendpræg over nogle af hovedgadens ejendomme, bl.a. Nørreport 12-14 (12 fra 1907 i nærmest nygotisk nationalromantik, nr. 14 i sen historicisme) samt gavlpartiet på huset Vestergade 7 ved Store Torv.

Jugendstilen i landbyggeriet

Jugendstilen var en stil, der blev for-

Detaljer på Vestergade 19 i Tønder, opført 1904 af malerlavet i Tønder. Foto: Peter Dragsbo.

Detalje på Nørregade 23 i Højer, opført ca. 1910. Foto: Peter Dragsbo.

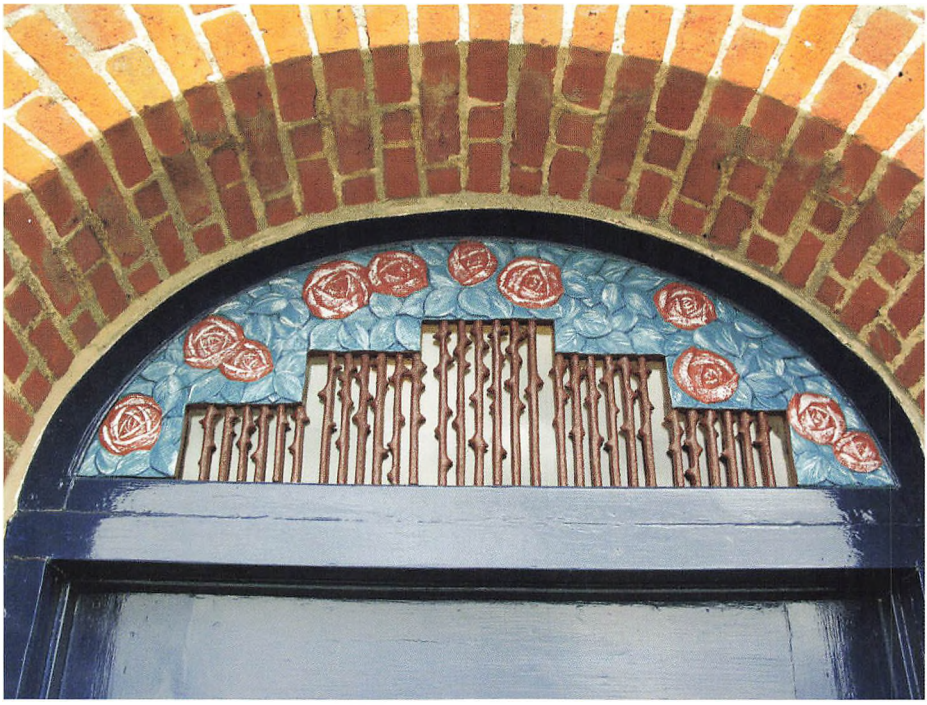
bundet med det moderne. Derfor blomstrede den især i byerne; i landbebyggelsen er det sjældent, man finder egentlig jugend. I Nordslesvig som i det øvrige Nordtyskland var det her blandinger af historicisme og "schweizerstil", der var helt enerådende frem til o. 1905-10 – og derefter var det hjemstavnsstilen, der tog landboerne om hjertet. I nogle af de store gårde på Haderslevegnen ser man dog eksempler på "nystilen" med kombinationer af nationalromantik, jugend og "villastil", f.eks. Lundsgård i Gl. Ladegård (1905), Kolsnapgård ved Vojens og hovedbygningerne på de tidligere preussiske domæner Nygård ved Øster Lindet (1904) og Stendetgård ved Haderslev (1908). Helt for sig selv står derfor et pragtfuldt lille jugendhus i Hjerpsted nord for Højer. Helhedspræget med blændinger i rødt murværk er hentet fra den officielle nationalromantik, men detaljerne, ikke mindst indgangsdøren, er ægte jugend.

På landet og i stationsbyerne ses jugendstilen derfor mest i detaljerne, i en hoveddørs snitværk eller en cementfrise på facaden. I Skærbæk er der et par fine jugend-døre, dels i "schweizervillaen" Ribevej 13, dels i Skærbæk Museums hoveddør (Storegade 47). Museet blev bygget 1909 som købmandsgård, tegnet af en af de unge danske arkitekter, Kai Gottlob, der netop havde været med til at genopdage Møgeltønder. Bygningen er derfor udpræget hjemstavnsstil – så man kan spørge sig, om jugenddøren er af lokal oprindelse?

Jugendstilen var som et øjebliksbillede, et kortvarigt møde mellem et utal af linjer – både alle de linjer, fra Morris til Japan, der samlede sig til Art Nouveau/ jugendstil – og alle de linjer, fra nationalromantik over hjemstavnsstil og nybarok, som stilen blandede sig med. I Tyskland kom det endelige opgør med jugendstiltiden med grundlæggelsen 1907 af *Deutsche Werkbund,* hvor tyske kunstnere og arkitekter nu også samlede sig om at genskabe respekten for tradition og håndværk. Alligevel fik den frigørelse fra de bundne, historiske former, som skete med "nystilen" o. 1900, langtidsvirkninger – for uden den kan man ikke tænke sig den østrigske arkitekt Adolf Loos´ opgør i Østrig med al dekoration ("Ornament ist Verbrechen" 1908), grundlæggelse af *De Stijl* i Holland 1917 og *Bauhaus* i Tyskland 1918, Le Corbusier i Frankrig og konstruktivismen i Sovjetunionen osv.

Jugendperlen i Hjerpsted, opført ca. 1908. Foto: Peter Dragsbo.

Jugendportal i hjemstavnsstilsbygning, Skærbæk Museum, tegnet af Kai Gottlob 1909. Foto: Peter Dragsbo.

Pjecen er udgivet november 2010 af "Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjyllands".

Tekst: overinspektør Peter Dragsbo, Museum Sønderjylland, Sønderborg Slot.

Redaktion: Kulturmiljørådet v/cand. mag. Kim Furdal, Museum Sønderjylland, ISL - Lokalhistorie.

Pjecen er sat med Palatino og trykt hos Wind Grafisk, Haderslev.

ISBN: 1602-443

Forsidebillede:
Tysk egetræ på det tidligere "Hotel Germania", Helgolandsgade 39, Sønderborg (opført 1906).

Litteraturliste

Inge Adriansen & Peter Dragsbo (red.): *Sønderborg i 750 år – tværsnit og perspektiver*, Sønderborg 2005.

Peter Dragsbo: Ud med Italien, leve Møgeltønder / Eksempler på hjemstavnsstilen i Sønderjylland. I: *Sønderjysk Månedsskrift* 2003, s. 244-260.

Peter Dragsbo: En ubekvem kulturarv. Tysk og dansk arkitektur – mod hinanden og med hinanden i Sønderjylland 1864-1920. I: Kasper Lægring & Badeloch Vera Noldus (red.): *Skjulte skatte i grænselandet*, København 2010.

Henrik Fangel: *Huse i Haderslev*, 2. Haderslev 1987.

Inger Lauridsen: *Sønderjysk Arkitektur gennem 900 år*, Sønderjyllands kulturmiljøer 12, Aabenraa: Kulturmiljørådet for Sønderjylland 2006.

Frank Russell (ed.): *Art Nouveau Architecture*, London 1979.

Villaer i jugendstil, pjece udgivet af Kulturarvsstyrelsen 2007.

Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjyllands

Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjylland er etableret under Museum Sønderjylland som en videreførelse af det kulturmiljøråd, der blev oprettet af Energi- og Miljøministeriet i 1998. Kulturmiljørådets opgaver er at rådgive offentlige myndigheder, foreninger, institutioner og andre i Sønderjylland vedrørende fortidsminder, fredede og bevaringsværdige bygninger og bymiljøer, landskabshistorie og kulturhistoriske sammenhænge.

Kulturmiljøet i det åbne land og i byerne er en menneskeskabt billedbog, hvor vores historie er aflejret. Kan man læse bogen, er den tilgængelig, hvad enten vi færdes i bil på Als eller bruger ferien på Lakolk. Formålet med Kulturmiljørådets arbejde er derfor at åbne bogen om de mange kendte og de mere upåagtede bevaringsværdige kulturmiljøer i landsdelen, så den også kan læses af de kommende generationer. Med udgivelsen af dette hefte ønsker Kulturmiljørådet for Sønderjylland at fortælle historien bag nogle af Sønderjyllands mange bevaringsværdige kulturmiljøer.

Henvendelse til Kulturmiljørådet vedrørende kulturmiljøer i Sønderjylland kan ske til dets formand, museumsinspektør cand.mag. Kim Furdal, Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie, Haderslevvej 45, 6200 Aabenraa, tlf.: 74 6258 60.
Email: kifu@museum-sonderjylland.dk